

สตรี บุนนาค

ผู้เสริมสร้างอำนาจตระกูลในพระราชสำนักฝ่ายในเป็นคนโปรดใช้แค่สวย?

สตรีในพระราชสำนักฝ่ายใน ภาพฝีพระหัตถ์พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 5 ทรงฉายที่พระที่นั่งจักรีภิรมย์ (องค์เดิม) พระราชวังบางปะอิน (ภาพจากหนังสือ ราชพัสดราภรณ์)

สกุล “บุนนาค” เป็นสกุลที่เกี่ยวข้องใกล้ชิดกับพระบรมราชจักรีวงศ์ตั้งแต่ต้นรัชสมัยองค์ปฐมบรมกษัตริย์ เริ่มจากการเป็นสหายสนิทเมื่อครั้งยังเป็นนายทองด้วง และนายบุนนาคคนสามัญ ต่อมานายทองด้วงรับราชการมีหน้าที่และตำแหน่งสำคัญเป็นถึงสมเด็จพระยามหากษัตริย์ศึก ในรัชสมัยสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช นายบุนนาคสมัครใจเข้ามารับใช้เพื่อนเก่าฐานะนายหน้าหอ ได้รับความเชื่อถือและไว้วางใจจนได้สมรสกับคุณนวล น้องสาวคุณหญิงนาค ภรรยาสมเด็จพระยามหากษัตริย์ศึก

ความสัมพันธ์จึงเพิ่มขึ้น คือเป็นทั้งสหาย เป็นผู้รับใช้ใกล้ชิด และเป็นเครือญาติอันสนิท เมื่อสมเด็จพระยามหากษัตริย์ศึกเสด็จเถลิงถวัลยราชสมบัติเป็นพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช นายบุนนาคเข้ารับราชการมีความดีความชอบได้รับพระราชทานบรรดาศักดิ์สูงสุดเป็นเจ้าพระยาอรรคมหาเสนา และได้กระชับเกลียวสัมพันธ์ระหว่างสกุล “บุนนาค” และราชจักรีวงศ์ให้แน่นแฟ้นยิ่งขึ้น โดยถวายคุณตานีธิดาคนแรกที่เกิดจากคุณลิม ภรรยาเดิมเป็นบาทบริจาริกาในพระองค์ นับได้ว่าคุณตานีหรือเจ้าจอมมารดาตานีเป็นสตรีคนแรกของสกุลบุนนาคที่เข้ารับราชการฝ่ายใน สานสัมพันธ์ฉันเครือญาติของสกุลบุนนาคและราชจักรีวงศ์ให้แน่นแฟ้นยิ่งขึ้น

สกุล “บุญนาค” ถวายตัวเข้ารับราชการ

สมัยต่อมาบุคคลในสกุล “บุญนาค” ถือว่าการถวายบุตรธิดาเข้ารับราชการในพระราชสำนักนั้นเป็นการแสดงความจงรักภักดีอย่างหนึ่ง และได้ถือปฏิบัติกันสืบมา ในทุกรัชสมัยจึงมีบุคคลในสกุลบุญนาคถวายตัวเข้ารับราชการทั้งฝ่ายหน้าและฝ่ายในเป็นจำนวนมาก การเข้ารับราชการของบุคคลสกุลบุญนาคเจริญรุ่งเรืองและก้าวหน้าในทุกสายงาน ซึ่งน่าจะเกิดจากปัจจัยหลายประการ เช่น โอกาสในการถวายตัวใกล้ชิดมีมาก ทำให้ได้เรียนรู้งานและนโยบายบ้านเมือง จึงมีโอกาสแสดงความสามารถให้ตรงตามพระราชประสงค์ และเป็นที่พอพระราชหฤทัยได้ง่าย ปัจจัยสำคัญอีกประการหนึ่งคือ คุณสมบัติส่วนตัวของบุคคลในตระกูล ที่มีความฉลาดเฉลียว อดทน ขยันขันแข็ง และซื่อสัตย์จงรักภักดีต่อพระบรมราชวงศ์ ประการสุดท้ายคือ จำนวนสมาชิกในสกุลซึ่งเพิ่มขึ้นอย่างรวดเร็ว กระจายกันควบคุมหน่วยงานสำคัญของบ้านเมืองแทบจะทุกหน่วยงาน ซึ่งเป็นการสอดประสานเอื้ออำนาจและอิทธิพลให้กันและกัน

สมเด็จพระบรมราชินีนาถ สมเด็จพระบรมราชเทวี และพระอัครราชเทวี พร้อมด้วยเจ้าจอมมารดา และเจ้าจอม ในรัชกาลที่ 5 ณ อัมจันทร์ พระที่นั่งวิมานเมฆ (ภาพจาก หนังสือ “พระตำหนักสวนสี่ฤดูพระราชวังดุสิต”)

ส่วนในพระราชสำนักฝ่ายใน สตรีสกุลขุนนางนั้นมีจำนวนมาก และได้รับการยกย่องเหนือสตรีสกุลอื่น ๆ ซึ่งก็น่าจะเกิดจากปัจจัยดังที่กล่าวแล้ว สตรีในสกุลขุนนางที่ถวายตัวเป็นข้าราชการสำนักฝ่ายในทุกรัฐกาลนั้นมีทั้งที่มีโอกาสรับตำแหน่งเจ้าจอมมารดา เจ้าจอม และข้าราชการสำนักปฏิบัติหน้าที่ต่าง ๆ ดังนี้

ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช เจ้าพระยาอรรคมหาเสนาถวายธิดารวมทั้งสิ้น 8 คน คือ เจ้าจอมมารดาตานี (เจ้าคุณอัง) ธิดาที่เกิดจากเจ้าคุณนวลอีก 3 คนคือ คุณนุ่น (เจ้าคุณวังหลวง), คุณคุ้ม (เจ้าคุณวังหน้า), คุณกระต่าย (เจ้าคุณประสาธ) และธิดาที่เกิดจากภรรยาอื่นอีก 4 คน คือ คุณนก คุณส้ม คุณจิตรา และคุณชู

รัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยและพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว 2 รัชสมัยนี้มีสตรีสกุลขุนนางถวายตัวเข้ารับราชการในพระราชสำนักฝ่ายในจำนวนน้อย น่าจะเป็นเพราะธิดาอันเกิดแต่บุตรชายของเจ้าพระยาอรรคมหาเสนามีจำนวนยังไม่มาก และยังไม่เจริญวัยควรแก่การถวายตัว

สตรีที่ถวายตัวใน 2 รัชสมัยนี้ส่วนมากเป็นธิดาของสมเด็จพระยาบรมมหาประยูรวงศ์ (ดิศ) และสมเด็จพระยาบรมมหาพิชัยญาติ (ทัต) บุตรชายคนสำคัญของเจ้าพระยาอรรคมหาเสนา มี 14 คน คือ คุณหญิงแพ, คุณหญิงพลอย, คุณแข (เจ้าคุณตำหนักใหม่), คุณบุก (เจ้าคุณกลาง), คุณหรั่ง (เจ้าคุณ น้อย), คุณหญิงปริก, คุณหญิงสายหยุด, คุณนุ่น (เจ้าคุณตำหนักเดิม), เจ้าคุณหญิงเป้า, เจ้าคุณหญิงคลี, คุณหญิงสวน, คุณหญิงปาน, คุณหญิงลิ้นจี่ และคุณหญิงเลื่อน

สตรีสกุลขุนนาง ในรัชกาลที่ 4 – รัชกาลที่ 5

ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวและพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว 2 รัชสมัยที่เป็นช่วงเวลาที่สายสกุลขุนนางทั้งหญิงและชายมีจำนวนมากที่สุด เพราะบุตรธิดาของสมเด็จพระยาทั้งสองมีรวมกันถึง 109 คน เป็น บุตรชาย 55 คน และบุตรชายทั้ง 55 คนมีบุตรธิดาอีกเป็นจำนวนมาก และกำลังเจริญวัยสมควรถวายตัวได้

ใน 2 รัชสมัยนี้จึงมีสตรีสกุล “ขุนนาง” ถวายตัวเข้ารับราชการในพระราชสำนักฝ่ายในถึง 34 คน ดังนี้ เจ้าจอมมารดาสำลี, เจ้าจอมหนูสุด, เจ้าจอมวัน, เจ้าคุณจอมมารดาแพ (เจ้าคุณพระประยูรวงศ์), เจ้าจอมมารดาโหมด, เจ้าจอมเหรียญ, เจ้าจอมอัน, เจ้าจอมมารดาอ่อน, เจ้าจอมเอี่ยม, เจ้าจอมเอิบ, เจ้าจอมอาบ, เจ้าจอมเอื้อน, เจ้าจอมแส, เจ้าจอมแก้ว, เจ้าจอมโหมด, เจ้าจอมจิ้น, เจ้าจอมเอื้อน, เจ้าจอมวอน, เจ้าจอมอบ, เจ้าจอมพิศว์, เจ้าจอมเสียม, เจ้าจอมแถม, เจ้าจอมเชย, เจ้าจอมบุก, คุณแปลก, คุณพรรณสุรียา, คุณอัน, คุณหิม, คุณเชย, คุณปุย, คุณลำจวน, คุณสดับ, คุณสดม, คุณวรินดับ

เจ้าคุณพระประยูรวงศ์ (เจ้าคุณจอมมารดาแพ ในรัชกาลที่ 5)

ในจำนวน 34 คนนี้เป็นเจ้าจอมมารดา 4 ท่าน เป็นเจ้าจอม 20 ท่าน นอกจากนั้นก็รับราชการในหน้าที่ และตำแหน่งต่าง ๆ บางคนในจำนวนนี้ก็กราบบังคมทูลลาไปมีครอบครัวก็มี

นอกจากสตรีสกุลขุนนางที่กล่าวนามมาแล้ว ยังมีสตรีที่สืบสายมาจากสกุลขุนนางและมีพระอิสริยยศที่ดี เป็นพระน้องนางเธอ เพราะเป็นพระราชธิดาในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ประสูติแต่เจ้าจอมมารดา สำลี (สกุลขุนนาง) อีก 3 พระองค์ที่ถวายตัวเข้ารับราชการในพระราชสำนักฝ่ายใน คือ พระองค์เจ้าหญิงบุษบงเบิก บาน พระองค์เจ้าหญิงสุขุมลมารศรี และพระองค์เจ้าหญิงนภาพรประภา ได้โปรดสถาปนาพระองค์เจ้าหญิง สุขุมลมารศรีเป็น พระนางเจ้าสุขุมลมารศรีพระราชเทวี และโปรดสถาปนาพระองค์เจ้าหญิงนภาพรประภา เป็น พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงทิพยรัตนกิริฎกุลินี ตำแหน่งอธิบดีบัญชาการวังหลวง รวมเป็นสตรีสกุลขุนนางและ สายสกุลขุนนางที่ถวายตัวเข้ารับ ราชการในพระราชสำนักฝ่ายใน 2 รัชสมัยนี้ เป็นจำนวน 37 พระองค์, ท่าน

ในต้นรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว กล่าวได้ว่าข้าราชการสำนักสกุลขุนนาค โดยเฉพาะฝ่ายหน้านั้น มีทั้งอิทธิพลและอำนาจสูงสุดในแผ่นดิน เพราะได้กระจายกันดำรงตำแหน่งบังคับบัญชา หน่วยงานสำคัญในบ้านเมือง เช่น กลาโหม การคลัง การต่างประเทศ พระคลังมหาสมบัติ การเกษตร กองทัพบก โยธาธิการ และตำแหน่งสูงสุดคือ ผู้สำเร็จราชการแผ่นดิน

ครั้นถึงช่วงกลางรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงพยายามดึงอำนาจการบริหารบ้านเมืองจากเสนาบดีตระกูลขุนนาคและตระกูลอื่น ๆ มาไว้ส่วนกลาง ซึ่งพระองค์ทรงเป็นผู้บังคับบัญชาสูงสุด ประกอบกับเสนาบดีชั้นผู้ใหญ่ในสกุลขุนนาคบางท่านมีอายุมาก วางมือจากราชการแผ่นดินบ้าง ถึงแก่กรรมบ้าง เสนาบดีรุ่น ใหม่ ๆ ก็ยอมรับอำนาจบริหารจากส่วนกลาง ทำให้บทบาทและอำนาจของเสนาบดีสกุลขุนนาคถูกลดลงอย่างนุ่มนวลและแนบเนียน

สตรีสกุลขุนนาคในพระราชสำนักฝ่ายใน

เมื่ออำนาจและอิทธิพลทางการเมืองของสกุลขุนนาคฝ่ายหน้าลดลงนั้น สตรีสกุลขุนนาคในพระราชสำนักฝ่ายในยังคงดำรงอิทธิพลในฐานะคนโปรดอย่างแน่นแฟ้น แม้จะต้องเผชิญกับการแข่งขันกับสตรีสกุลอื่น ๆ ที่มีฐานะความสำคัญเท่าเทียมกัน หรือบางครั้งก็เหนือกว่า แต่สตรีสกุลขุนนาคส่วนใหญ่ก็สามารถที่จะฝ่าฟันอุปสรรคต่าง ๆ ดำรงฐานะความเป็นคนโปรดได้จนตลอดรัชสมัย ทั้งนี้เพราะคุณสมบัติพิเศษส่วนพระองค์หรือส่วนตัวของแต่ละท่าน เช่น เจ้าคุณจอมมารดาแพ เป็นธิดาเจ้าพระยาสุรวงศ์ไวยวัฒน์ (วร บุนนาค) นับเป็นหม่อมคนที่ 2 ก่อนรัชกาลที่ 5 เสด็จเถลิงถวัลยราชสมบัติ แต่อาจนับว่าเป็นสตรีที่ทรงมีความรักให้เป็นคนแรกก็ได้ เพราะมีหลักฐานปรากฏถึงเรื่องราวของความรักที่ทรงมีต่อคุณแพเยี่ยงหนุ่มสาวทั่วไป

คุณแพเวลานั้นอยู่ในฐานะ หลานสาวของสมเด็จพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์ (ช่วง บุนนาค) ซึ่งเป็นเสนาบดีที่มีอำนาจมากในแผ่นดิน ความสมหวังของทั้งคู่จึงต้องมีพิธีการเป็นครั้งแรก

เจ้าคุณพระประยูรวงศ์ (เจ้าจอมมารดาแพ ในรัชกาลที่ 5)

เจ้าจอมมารดาแพได้ผูกพระทัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวไว้ด้วยคุณสมบัติพิเศษที่ทำให้ทรงต้องรำลึกถึงท่านในฐานะสตรีคนแรกที่ทรงมีพระราชหฤทัยปฏิบัติ โปรตพระราชทานเกียรติยศเป็นเจ้าคุณพระประยูรวงศ์ และโปรดยกย่องเหนือเจ้าจอมคนอื่น ๆ จนตลอดรัชสมัย

สมเด็จพระปิตุจฉาเจ้าสุทมาลมารศรี พระอัครราชเทวี ทรงเป็นสายสกุลบุรณาคอีกพระองค์หนึ่งซึ่งผูกพันพระราชหฤทัยสมเด็จพระบรมราชสวามีไว้ได้อย่างแน่นแฟ้นตลอดพระชนมชีพ ด้วยพระคุณสมบัติพิเศษคือความเชี่ยวชาญวิชาการด้านอักษรศาสตร์ ทรงใช้วิชาการนี้ทำคุณประโยชน์แก่ประเทศชาติทั้งทางตรงและทางอ้อม

ทางตรงคือรัชกาลที่ 5 โปรดให้ดำรงตำแหน่งราชเลขาการในพระองค์ ช่วยงานราชการแผ่นดินแบ่งเบาพระราชภารกิจ ทางอ้อมคือการทำทรงรับทราบความเป็นไปของบ้านเมือง แนวพระราชดำริ ตลอดจนพระบรมราโชบาย ทรงนำสิ่งเหล่านี้มา เป็นแนวทางการอบรมสั่งสอนและส่งเสริมพระราชโอรสพระองค์ เดียว คือ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้าบริพัตรสุขุมพันธุ์ กรมพระนครสวรรค์วรพินิต ให้ทรงศึกษาและปฏิบัติพระองค์ตามพระราชประสงค์ ทำประโยชน์ในราชการแผ่นดินจนเป็นที่เชื่อถือและไว้วางพระราชหฤทัย และทรงเป็นพระราชโอรสที่โปรดปรานยิ่งพระองค์หนึ่ง

เจ้าจอมก๊กอ้อ ประกอบด้วย เจ้าจอมเอี่ยม เจ้าจอมเอิบ เจ้าจอมอาบ และเจ้าจอมเอื้อน เป็นธิดาเจ้าพระยาสุรพันธ์พิสุทธิ์ (เทศ บุนนาค) เจ้าจอมทั้ง 4 คนนี้เป็นตัวอย่างของสตรีสกุลบุรณาคที่มีคุณ สมบัติพิเศษสามารถผูกพันพระทัยพระเจ้าอยู่หัวไว้ได้โดยมิต้องอาศัยอำนาจอิทธิพลของสกุลบุรณาคฝ่ายบุรุษ หรือมิต้องมีพระเจ้าลูกเธอเป็นเครื่องผูกพันน้ำพระทัย

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ฉายภาพกับเจ้าจอมเอิบ (ซ้าย)
เจ้าจอมเอี่ยม (กลาง) และเจ้าจอมเอื้อน (ขวา)

คุณสมบัติพิเศษของเจ้าจอมทั้ง 4 โดยรวม คือ เฉลียวฉลาดในการเรียนรู้น้ำพระทัยและพระราชประสงค์ ชัยชนะแห่ง และอดทนในการที่จะปฏิบัติงานตามพระราชประสงค์ให้ถูกพระราชหฤทัย ไม่ว่าจะเป็นเรื่องการถวายงานปรนนิบัติธรรมดาหรือ พิเศษ เช่น เจ้าจอมเอี่ยม จะเป็น ผู้ถวายงานนวดเป็นที่พอพระราชหฤทัย เจ้าจอมเอิบ ถวายงานแต่งฉลองพระองค์ เป็นที่ถูกพระราชหฤทัย เป็นต้น

เล่ากันว่าเจ้าจอมท่านอื่น ๆ มีเวรสำหรับขึ้นฝ้าถวายงานเป็นบางวัน แต่เจ้าจอมก็ออมนั้นจะต้องขึ้นฝ้า ถวายงานปรนนิบัติเป็นประจำทุกวัน

อาจกล่าวได้ว่า สตรีในสกุลขุนนางหรือที่สืบสายสกุลขุนนางในพระราชสำนักฝ่ายในเป็นสตรีที่ทรงไว้ซึ่ง คุณสมบัติแห่งความเป็นกุลสตรีที่สามารถดำรงอิทธิพลในพระราชสำนักฝ่ายในไว้ได้นับแต่เริ่มตั้งพระบรมราชจักรีวงศ์ จนถึงวาระเปลี่ยนแปลงชนบประเพณีสิ้นสุดความเป็นพระราชสำนักฝ่ายในตามแบบโบราณ

เอกสารอ้างอิง

คันสนีย์ วีระศิลป์ชัย.(2562, 12 กันยายน). *ขุนนาง สกุลที่มีสตรีเข้ารับราชการฝ่ายใน เป็นคนโปรดใช้แค่สวย.*

ศิลปวัฒนธรรม. https://www.silpa-mag.com/history/article_38667